Български език / Bulgarian Language 72 (2025), 2, 50–67
Print ISSN: 0005-4283, Online ISSN: 2603-3372
doi: 10.47810/BL.72.25.02.05

Нов поглед върху дамаскините от IV новобългарски тип: случаят с изгубения берлински дамаскин

Татяна Брага
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
bragakarakash@gmail.com

Настоящото изследване е посветено на къснодамаскинските сборници от IV новобългарски тип, като основната цел е въз основа на нови данни да се изследват възможните взаимовръзки между вече известните кодекси от тази група. В представения корпус е включен и Берлинският дамаскин – ръкопис, който дълго време се е считал за унищожен по време на Втората световна война. Макар да е споменаван в научната литература, посветена на дамаскинската традиция, той досега не е бил предмет на цялостно и систематично изследване.

В рамките на настоящото проучване вниманието е съсредоточено преди всичко върху палеографските характеристики на Берлинския и Беленския дамаскин, разглеждани като ключови индикатори за дешифриране на писмените свидетелства за по-точното определяне на мястото на тяхното създаване. Паралелно с това се анализират особеностите на графичните белези, които биха могли да предоставят насоки относно личността на скриптора или кръга от книжовници, свързани с ръкописите. Едва въз основа на последващ текстологичен, езиков и диалектоложки анализ на сборниците от IV нвб тип ще може с по-голяма сигурност да се конкретизират хронологичният обхват и културната дейност на книжовното средище в североизточните български земи.

Ключови думи: Берлински дамаскин; Беленски дамаскин; палеографски характеристики; новобългарски дамаскини от IV група

A New Perspective on Type IV Modern-Bulgarian Damaskins: The Case of the Lost Berlin Damaskin

Tatyana Braga
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
bragakarakash@gmail.com

This study focuses on the late damaskin collections of the Modern-Bulgarian type IV. Its primary aim is to investigate, using new data, the potential interrelationships among the known codices within this group. The so-called Berlin Damaskin is included in the examined corpus; this manuscript was long believed to have been destroyed during

World War II. Although frequently referenced in scholarly literature on the damaskin tradition, it has yet to receive a comprehensive and systematic study.

The present analysis focuses primarily on the palaeographical characteristics of the Berlin and Belene Damaskins, which are regarded as key indicators in the interpretation of the written evidence concerning the probable locations of origin of the manuscripts. In addition, the study considers specific features and graphic elements that may offer insights into the identity of the scribe or the circle of scribes associated with these works.

Only through subsequent textual, linguistic, and dialectological analyses of the collections of the Modern-Bulgarian Type IV can the chronological scope and cultural activities of the literary centre in the northeastern Bulgarian lands be more precisely established.

Keywords: Berlin Damaskin; Belene Damaskin; palaeographic features; type IV Modern-Bulgarian damaskins

Известен факт е, че българската дамаскинска книжнина, възникнала в края на XVI в. като резултат от превода на сборника „Съкровище“ от гръцкия автор Дамаскин Студит (Дёмина/Demina 1968, 1971, 1985; Петканова-Тотева/Petkanova-Toteva 1965; Мирчева 1997: 96–113; Димитрова/Dimitrova 1998: 442–451; Мирчева/Mircheva 2001; Младенова, Велчева/Mladenova, Velcheva 2013; Мирчева/Mircheva 2014: 34–53; Мичева/Micheva 2015; Мичева/Micheva 2016: 59–63), бързо се разпространява в югозападните български земи, както и в селища в района на Стара планина и Средна гора, където се оформят и развиват редица книжовни средища, а впоследствие – калиграфско-художествени школи. Най-значимите сред тях през XVII в. са Етрополе, Карлово, Аджар, Куклен – те дават началото на ранната новобългарска дамаскинска книжнина. По-късно, през XVIII в., като значими и продуктивни се открояват Котленската книжовна школа (Караджова/Karadzhova 1994) и Рилският манастир, които със своите забележителни образци продължават традицията на новобългарската дамаскинска книжнина (Димитрова/Dimitrova 2008: 665–684; Димитрова, Бояджиев/Dimitrova, Boyadzhiev 2009: 238–260; Ангушева-Тиханова, Димитрова/Angusheva-Tihanova, Dimitrova 2013: 120–134; Брага/Braga 2024a: 126–166.). В тези средища са работили обучени хора, които са умеели да преписват и да компилират, проявявайки художествен усет при украсата на ръкописите и литературен вкус при избора на текстове (Димитрова/Dimitrova 2009: 728). Тези средища не са съществували изолирано, а са поддържали връзки помежду си (Ангелов/Angelov 1976: 37–51).

Пример за връзка между източнобългарските и западнобългарските книжовни средища е Одеският дамаскин № 39 (65) (ОД), датиран след втората половина на XVIII в. (Брага/Braga 2023a: 97–109, 124–130). Открит е от В. Григорович във Вакарел (Западна България). Засега науката не разполага с данни за съществуването на конкретно продуктивно книжовно средище, книжовен/преписвачески/калиграфски център или скрипторий[1] в тези български земи през XVIII в., но съдейки по диалектните особености

на Одеския дамаскин, някои изследователи предполагат, той е бил пренесен там от Североизточна България (Дёмина/Demina 1985: 61).

Според класификацията на Е. И. Дьомина, споменатият по-горе ОД принадлежи към IV нвб тип, който по мнението на Е. Мирчева е особено важен, тъй като представлява свързващото звено между дамаскините на XVII и XVIII в. (Мирчева/Mircheva 2001: 23). Към този тип спадат също Свищовският дамаскин (1753 г.) (Милетич/Miletich 1923), Беленският дамаскин (1770–1780 г.), дамаскините ЦИАИ 133 (XVIII в.), НБКМ 1067 (от втората половина на XVIII в.), НБКМ 1083 (1821 г.) (Дёмина/Demina 1968: 53–65). По-късно към тях се прибавят още няколко ръкописа, включително ЦСВП 26 от 1799 г. (Младенова/Mladenova: 2011: 137–141). (За датирането на нвб дамаскини от тази група и уточняването на периода на активност на североизточното книжовно средище вж. още Младенова, Петкова, Узунова/Mladenova, Petkova, Uzunova 2016: 440–455).

Почти всичките дамаскини от тази група са късни дамаскински сборници (от средата на XVIII до началото на XIX в.) и са били открити в Североизточна България, основно в Свищов и околностите му. Според Е. Дьомина характерна черта на тези сборници е отражението на източните, мизийските говори, в частност свищовските (Дёмина/Demina 1985). Има основание да се смята, че появата и разпространението на този тип дамаскинска книжнина като цяло е свързан с източнобългарските книжовни средища.

Настоящото изследване си поставя за цел да установи взаимовръзките между познатите кодекси, принадлежащи към тази ръкописна група, с оглед очертаване на тяхната текстова и структурна близост. На тази основа се цели да бъде прецизирано или потвърдено мястото на съставяне на отделните ръкописи, като по този начин се допринесе за по-задълбочено разбиране на книжовната среда, в която те са възникнали.

В едно свое изследване Д. Петканова отбелязва, че по съдържание ОД е свързан със Свищовския (СД) и Берлинския дамаскин (БД) (Петканова-Тотева/Petkanova-Toteva 1965: 241), без да дава допълнителни пояснения към тази констатация. Нашите наблюдения показват, че ОД и СД имат съществено структурно сходство и близост в съдържанието: двата сборника включват почти еднакъв брой произведения – в СД девет от поученията са на Дамаскин Студит, а в ОД – седем. И двата ръкописа започват със Слово за Рождество Христово, което е без начало, последвано от Слово за Богоявление, като единадесет от поученията съвпадат (Брага/Braga 2023б: 76–77).

Освен това една голяма част от глосите, открити в маргиналните полета на ОД (л. 2а–27б и л. 139а–167а), се срещат също в съответните текстове на СД. Това глосиране показва начините, чрез които книжовниците въвеждат нова лексика в дамаскинските текстове, както и пътищата, по които лекси-

калните единици се озовават в писмените паметници. В някои случаи с помощта на маргиналиите книжовниците обясняват непознати думи; в други – допълват текста с нови сведения или предлагат свои тълкувания, напр.: *работа за нищо – гнила; от мьжа зачела – тежка стана.* Откриваме примери за глосиране на турцизми и замяната им с домашни съответствия: *душманство – вражда; рушеть – мьзда.* Налице е пример за стара книжовна заемка, заменена с домашна: *философите – влъсви.* Налице са синоними, при които и поясняваната, и поясняващата дума принадлежат към един и същи стилистичен пласт: *казах – рекох; да нахраним – да наситим,* и др. Наличието на едни и същи глоси в маргиналните полета на двата ръкописа не може да е случайност. Допускаме, че глосите се преписват заедно с текста. На този етап не бихме могли да кажем категорично дали тези глосирания са инициатива на преписвача на ОД или СД, но този факт може да послужи за доказателство, че двата сборника са писани на едно и също място.

Дамаскините от IV нвб група демонстрират структурно сходство, но наред с това се откроява и индивидуалният авторски подход при подбора на текстовете. За пръв път в тях се включват новобългарски преводи на определени произведения на Дамаскин Студит, сред които Слово за Благовещение, Слово за Богоявление, Слово за Сретение Господне, Житие на преподобна Мария Египтянка и др., които откриваме, освен в ОД и СД, също в Берлинския дамаскин и ръкопис ЦСВП 26.

Съхранените ръкописни паметници свидетелстват за активен преписвачески процес дори в този късен етап от развитието на българската ръкописна традиция. Въпреки това, тези изключително богати и ценни образци на дамаскинската книжнина остават слабо изследвани. Това подчертава необходимостта и други сборници от същия период да бъдат включени в научния анализ наред с вече проучените Одески и Свищовски дамаскини.

С оглед на това в настоящото изследване бе включен и Берлинският дамаскин[2]. Върху този ръкопис ще се съсредоточим по-подробно в следващите части. Макар често да се споменава в научната литература, посветена на дамаскинската традиция, кодексът обикновено присъства единствено в контекста на изброяване на дамаскински паметници, без да бъде обект на задълбочен анализ (Дёмина/Demina 1968: 60–65; Наумов/Naumov 1986: 75; Мирчева/Mircheva 2001: 101, 233–237, 270, 276–280; Младенова/Mladenova 2008: 265–282; Stradomski 2018: 81–91; Kuczyńska 2023: 137–152; Stradomski 2023: 83–94; Брага/Braga 2023а; Брага/Braga 2023в: 275–289), и дълги години основен изворов материал остава описът на Б. Цонев (Цонев/Tsonev 1937: 3–15) и една по-късна публикация на италианския изследовател Роберто Чарамела (Чарамелла/Charamella 1996: 120–129).

Това е причината първо да се насочим към датировката на кодекса. В една съвместна студия с проф. Ян Страдомски от Ягелонския университет

в Краков, посветена на приписките и водните знаци в Берлинския дамаскин, бе направен опит да се докаже аргументирано, че кодексът е създаден в хронологичните рамки от 1791 до 1803 г. Същевременно след сравнение с известни филиграноложки албуми и електронни ресурси тези рамки бяха стеснени, а направеният анализ позволи да предатираме Берлинския дамаскин към самия край на XVIII в., по-скоро към началото на XIX в. (Страдомски, Брага/Stradomski, Braga 2025: 103–122). Една от вторичните приписки дори ни отведе към евентуалния му поръчител, хаджи Тодор Живков, търговец и щедър меценат от Плевен през първата половина на XIX в.[3] и сина му – хаджи Александър Теодоров Живков[4], по-късен притежател и/или ползвател на ръкописа.

Берлинският дамаскин съдържа 45 отделни текста, които го представят като ръкопис с тематично и жанрово разнообразие. В сборника са включени 20 слова на Дамаскин Студит, 9 апокрифни текста и две агиографски поучения. Съдейки по тематичната насоченост и жанровата подборка, можем да заключим, че сборникът е бил предназначен основно за храмово ползване. Запазвайки нравствено-поучителната си насоченост, кодексът се вписва в литературните традиции на своето време, като същевременно съдържа и текстове от различно естество – например краткия текст със заглавие Карамалийско евангелие, откъс от евангелието на Йоан, вероятно написан на гагаузки[5] език със заглавия на кирилица. Подобен текст, написан със славянско писмо, откриваме и в Беленския дамаскин (л. 179б), което едва ли е случайност. Макар конкретна текстологична работа по тези два текста тепърва да предстои, тяхното очевидно предназначение може да бъде свързано с усилието проповедта да бъде разбираема за православното българско население по поречието на Дунава, включително за местната гагаузка общност, която най-вероятно е част от паството. Текстологичното изследване на Берлинския дамаскин е все още в начална фаза. До момента е установено, че ръкописът проявява най-голяма близост с ОД и СД, като в отделни слова се наблюдават сходства и с ЦСВП 26.

В последно време в по-новите изследвания се търси все по-адекватна мярка при сравнителния описателен анализ, като пред еднозначната атрибуция и локализация се предпочита определянето на кръг от ръкописи със сходни белези (Радославова/Radoslavova 2020: 28). Това е причината в тази статия да се фокусираме основно върху палеографските белези на ръкописите. Те се разглеждат като основни ориентири за интерпретиране на писмените извори и за по-прецизно локализиране на мястото на тяхното създаване. Едновременно с това се изследват и характерните графични особености, които биха могли да дадат информация за личността на преписвача или за кръга от книжовници, с които ръкописът е свързан.

Възможността да работим с Берлинския дамаскин de visu ни позволи да направим някои предварителни наблюдения върху палеографските особе-

ности на кодекса. Тук няма да привеждаме подробни палеографски данни за ръкописа, тъй като това е предмет на друга публикация (Брага/Braga 2024: 248–267). Ще посочим само, че Берлинският дамаскин представлява богато украсен ръкопис с внушителните размери 29,3 X 19,1 см и е резултат от колективна дейност на група преписвачи, като най-малко четирима книжовници са участвали в създаването му. Може да се предположи, че работата трае продължително време. Допускаме, че е в рамките на няколко години, може би с прекъсване, като впоследствие тетрадките са сшити заедно в един ръкопис. Почерците говорят за добри калиграфски умения, задрасквания почти няма, в кодекса откриваме устойчиви елементи и образци, които създават определен канон и очертават облика на сборника. Със сигурност може да се каже, че копистите са добре подготвени книжовници, които са представители на едно и също книжовно средище, книжовен/преписвачески/калиграфски център или скрипторий, който засега остава анонимен.

Предлагаме фрагмент от Берлинския дамаскин (доколкото ни е известно, това е един от първите публикувани фотоси от този ръкопис), който демонстрира богатата украса на сборника, включваща различни видове ръкописни украшения: сложна плетенична заставка в багрена хармония от оранжев и зелен киновар, флорални елементи и орнаменти, заглавка и инициал в същия стил, което потвърждава предположението относно поръчковия характер на кодекса. Заставката служи за предговор, подчертавайки тематиката на съдържанието, и има за цел да подготви читателя за него, например царски лик с корона (л. 77а), който предава важно символично и естетическо послание (Прил. 1). По страниците на ръкописа откриваме други фигурални мотиви от този тип (л. 71а; л. 87а; на л. 101б; л. 164б).

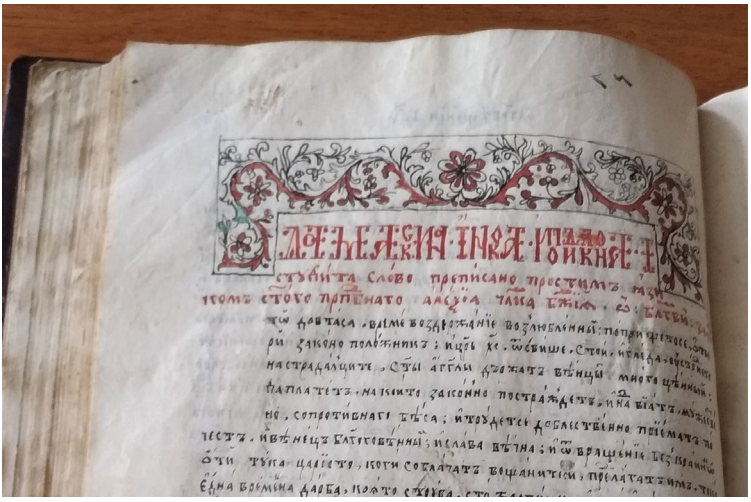
Приложение 1

Палеографските характеристики на една ръкописна книга имат съществено значение за идентифицирането на връзката ѝ с други кодекси и като следствие на това могат да бъдат индикатор за принадлежността на ръкописа към определен книжовен център. За тази цел сравнихме Берлинския дамаскин с друг атрибутиран, описан и датиран паметник. За сравнение на графичните особености и украсата беше привлечен Беленският дамаскин (НБКМ 713), който, както и Берлинският дамаскин, е резултат от колективно творчество (две основни ръце и три-четири „епизодични“). Ръкописът е предатиран въз основа на водните знаци най-рано към периода 1770–1780 г. (Младенова, Петрова, Узунова/Mladenova, Petkova, Uzunova 2016: 441–447).

Специално внимание заслужава сходството в украсата на двата сборника (Приложение 2). Книжовниците, участвали в създаването на Беленския и Берлинския дамаскин, умело съчетават различни елементи, заимствани от ръкописната традиция и печатната книга. Съвсем сигурно обаче е, че тези книжовници добре владеят изкуството на орнаментацията, като заимстват и по-сложни за копиране образци. Налице е очевидно сходство, дори еднотипност в украсата: идентичност на флоралните компоненти в заставката (отгоре) и инициала П (отдолу). Художественото оформление на заглавките демонстрира характерно буквено съподчинение, а буквените начертания разкриват общи черти в графиката.

Приложение 2

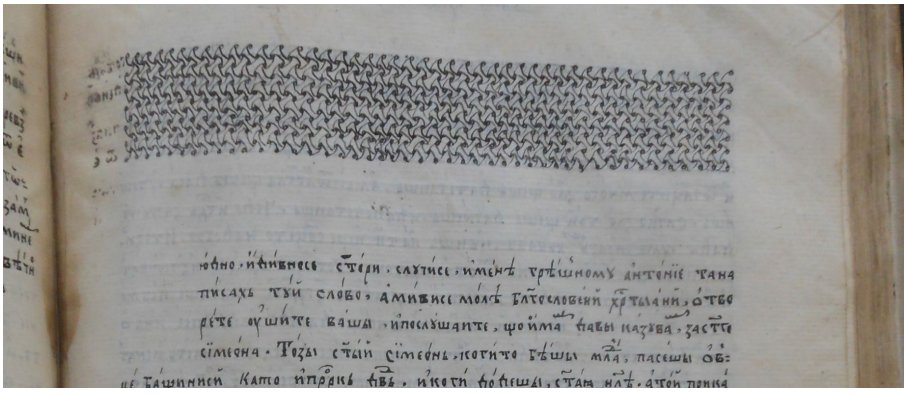
Берлински дамаскин

Беленски дамаскин

Книжовниците, участвали в създаването на тези сборници, проявяват творческа фантазия и умения, като на места използват до известна степен и шаблонизация, създадена в резултат на следването на готови образци. Подобни декоративни елементи откриваме по страниците и на двата сборника (л. 83а, 127а) (вж. Приложение 2 и Приложение 3). В исторически контекст такъв тип заставки са били изпълнявани ръчно (Needham 2016), тук обаче са използвани трафарети (шаблони) (Gaskell 1995), чиято функция е по-бързото и прецизно нанасяне на повтарящи се орнаменти.

Приложение 3

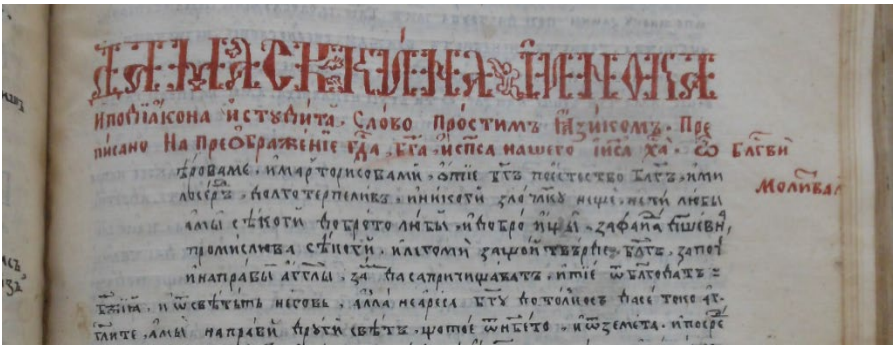
Берлински дамаскин

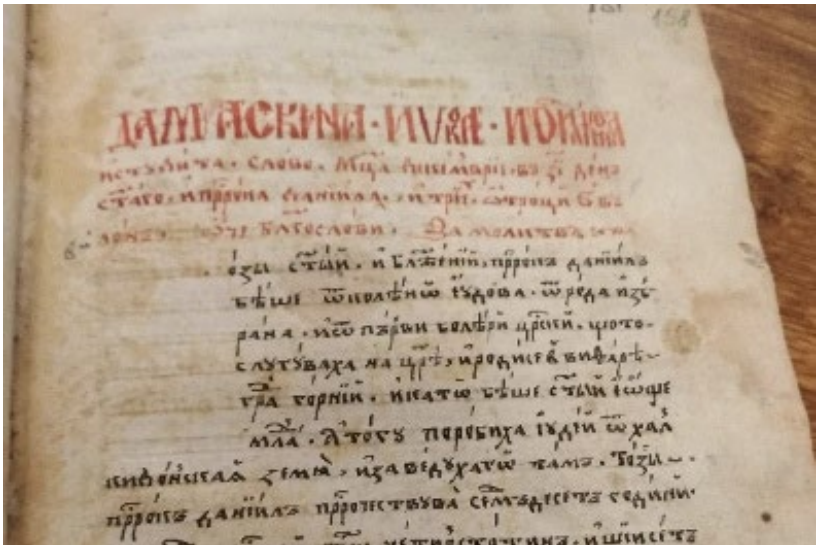
Беленски дамаскин

Ще отбележим още една особеност: на места липсват заставки (вж. Приложение 4), инициали (Приложение 2, Приложение 3 (отгоре) и Приложение 4), както и заглавки (вж. Приложение 3), но е оставено място. Допускаме, че задачата за украса и фини ръкописни украшения е била възложена на друг човек – подготвен книжовник или художник с добър творчески усет, който е добавял илюстрациите по-късно, след като книжовниците са приключили с текстовата част. Тези случаи не са единични в двата ръкописа, а са по-скоро закономерен подход към процеса на преписване, който предполага екипна работа на група книжовници/художници на едно място (книжовен център, средище, скрипторий).

Приложение 4

Берлински дамаскин

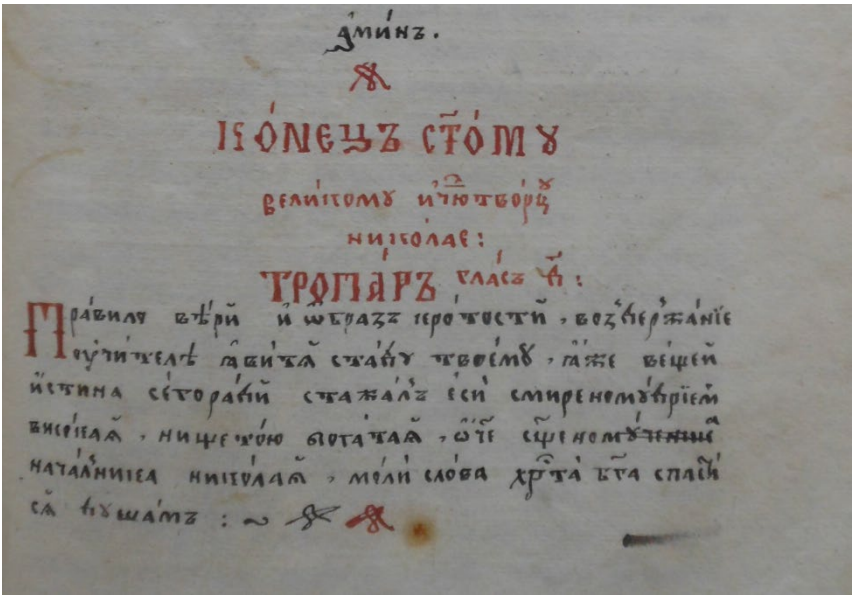
Беленски дамаскин

Бихме искали да обърнем внимание на един графичен знак, който откриваме в края на някои от поученията в Берлинския дамаскин (л. 10а, 236а, 247а, 274а, изписан с киновар), също в маргиналното поле на л. 228б с черно мастило. Подобен знак откриваме на л. 280б след бележката, оставена вероятно от единия от преписвачите (вж. Приложение 5, отгоре).

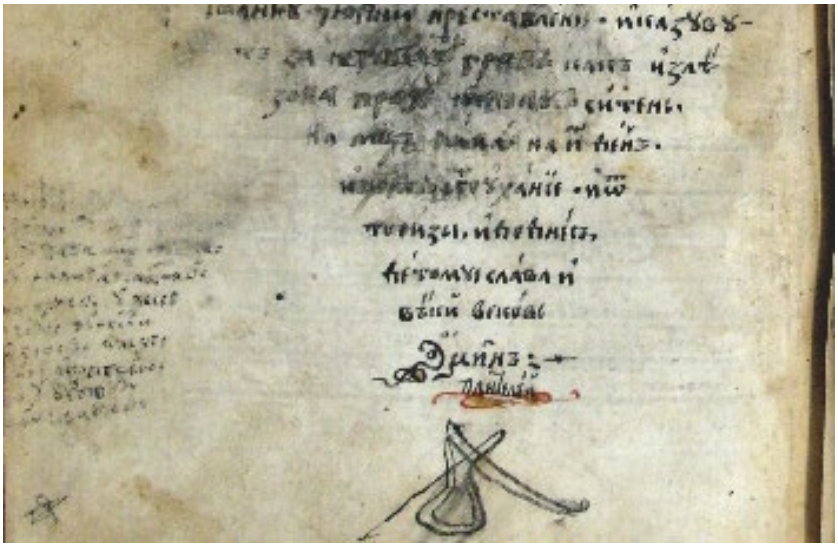
Сходен на описания характерен знак, но с по-големи размери се открива в Беленския дамаскин след името Пантелей на л. 176б (вж. Приложение 5, отдолу). Идентичен знак е засвидетелстван и в някои маргинални полета, където книжовникът е извършвал допълнения към основния текст. На този етап можем да изкажем хипотеза, че тези знаци представляват своеобразна криптограма автограф и е възможно да са дело на един и същи книжовник. Ако това допускане се потвърди, то би могло да означава, че Пантелей – посочван като преписвач на Беленския дамаскин – и един от книжовниците, работили върху Берлинския дамаскин, са всъщност едно и също лице.

Разбира се, подобно заключение изисква допълнителен и задълбочен анализ, а всички установени до момента палеографски особености на анализираните кодекси се разглеждат с ясното разбиране, че само съвкупността от палеографски и езикови характеристики – съпоставени и съгласувани помежду им – би могла да насочи към обосновани заключения относно произхода и принадлежността на ръкописите.

Приложение 5

Берлински дамаскин

Беленски дамаскин

До момента разглежданите особености, взети в съвкупност, свидетелстват, че ръкописите са дело на книжовници, споделящи една и съща школовка, които вероятно са работили в тясно сътрудничество или са следвали общ модел за подражание. Единството в декоративните елементи, орнаментиката, графичните характеристики, както и наличието на специфични текстове в отделните сборници дава основание да се предполага, че те са създадени в рамките на едно книжовно средище. Сред всички сборници от IV нвб тип, включени в анализа, безспорно се откроява Берлинският дамаскин – както с изобилието и изяществото на своята украса, така и с обема и високото качество на изпълнение.

Досегашните наблюдения върху разглежданите късни дамаскински сборници от IV нвб група дават основание да се допусне, че от средата на XVIII век нататък в Североизточна България е функционирал, макар и все още неустановен с точност, книжовен и/или преписвачески център. В него са работили даровити книжовници, създали ръкописи с цел да въздействат върху широка аудитория от слушатели и читатели. Доколко тази хипотеза е вярна ще стане ясно след като бъде формирана по-пълна представа за тяхното творчество и културна среда.

Предстои задълбочен текстологичен и езиков анализ с внимание към лексикалните особености и диалектната основа на паметниците (Кочева/Kocheva 2012; Антонова-Василева, Гаравалова/Antonova-Vasileva, Garavalova 2016: 315–321). Такъв подход ще позволи да се изведат по-ясни връзки между отделните кодекси и да се потвърди тяхната взаимна обусловеност. Проведеният анализ ще допринесе за по-пълното осветляване на българската ръкописна продукция от XVIII век, създавана в североизточните български земи – културен ареал, който засега остава с неясно очертани граници и характеристики.

Благодарности

Настоящата статия е разработена и публикувана с подкрепата на Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“ на Министерството на образованието и науката (МОН), одобрена с Решение на МС № 205/07.04.2022 г. Авторът изказва благодарност за активното съдействие на сътрудниците от ръкописния отдел на Ягелонската библиотека в Краков, също на коле-

гите от Читалня № 1 на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София, лично на доц. д-р Елена Узунова и Мира Калачева за помощта им в процеса на подготовка на този материал.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

[1] Тук приемаме определението на Д. Радославова, че терминът *скрипторий* се употребява не просто за обозначение на физическо помещение/ателие (обикновено в манастир) за създаване на ръкописи, а и винаги, когато има достатъчно данни за наличието на организирано преписване на книги, в което се включва група от преписвачи (Радославова/Radoslavova 2020: 32).

[2] Кодексът, известен в науката като Берлински дамаскин (Berl. Slav. Fol. 36), е част от една голяма сбирка исторически колекции, ръкописи и старопечатни книги, т. нар. Berlinka, която преди Втората световна война е принадлежала на Пруската държавна библиотека в Берлин. Дълго време се смята, че ръкописът е унищожен по време на войната. Едва през 1983 г. дамаскинът е разпознат в Полша. Става ясно, че през 1943 г. част от Кралската библиотека е изнесена, за да се съхрани от бомбардировките. След войната държавните граници са преместени, а книгите са открити в един манастир в град Кшешовице, тогава вече на територията на Полша. Покъсно сбирката се пренася в Краков, но се държи тайно от властите чак до 80-те години, когато съвсем случайно става ясно съществуването ѝ. Днес този ръкопис с интересна историографска съдба е притежание на Ягелонската библиотека в Краков (Полша).

[3] <https://saglasie1869pleven.com/?p=838> [10.06.2025].

[4] Х. Александър х. Тодоров Живков (1831–1856) според едно електронно издание е „книжовник с общобългарско значение“. <https://saglasie1869pleven.com/?p=1496> [10.06.2025]. Учи в Копривщица при Найден Геров. Под влияние на учителя си той отрано разбира нуждата от по-чист български език – особено в книжнината, участва в издаването на „Речника на думи турски и гръцки в язика български“ (1855 г.), пише стихотворения и по-късно става книговодител в Букурещ.

[5] Гагаузите са тюркоезичен народ, изповядващ православното християнство, който исторически се е сформирал в северната част на Балканския полуостров около градовете Варна, Каварна, Балчик и Калиакра. Гагаузите живеят в съседни населени места, често смесени с българи. През XIX век голяма част от тях се преселва заедно с днешните бесарабски българи в Буджака. Днес носителите на гагаузки език са съсредоточени главно в Бесарабия (южно от Молдова и Одеска област на Украйна).

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1976: *Ангелов, Б.* Старобългарски книжовни средища. Аджар (Свежен), Карловско. Книжовната дейност на Аврам йерей Димитриевич. – *Известия на НБКМ,* 14 (20), с. 37–51.

Ангушева-Тиханова, Димитрова 2013: *Ангушева-Тиханова, А., М. Димитрова.* Самоков и борбата на Църквата срещу баенето и гадаенето. – В: *Етнология на общуването. Годишник на Асоциация „Онгъл“,* VII-12, с. 120–134.

Антонова-Василева, Гаравалова 2016: *Антонова-Василева, Л., Ил. Гаравалова*. Българският език в исторически граници – разпространение през вековете и обучение в настоящето. – *Български език и литература*, кн. 3, с. 315–321.

Брага 2023а: *Брага, Т.* Одеските дамаскини от сбирката на В. И. Григорович. Българско културноисторическо наследство. Палеография. Кодикология. Датировка. София, Издателство на Българската академия на науките „Проф. Марин Дринов“.

Брага 2023б: *Брага, Т.* Одески дамаскин № 39 (65) в българската книжовноезикова и литературна традиция. – *Palaeobulgarica*, XLVII, №. 2, с. 63–90.

Брага 2023в: *Брага, Т.* Бележките на българските книжовници дамаскинари – (без)ценен източник за културната и езиковата история. – *Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*, 36, с. 261–289.

Брага 2024а: *Брага, Т.* Амбивалентният образ на жената в Женския сборник на Йосиф Брадати. – В: *Страници от историята на българската книжнина и език. Текстове и преводи*. София, Издателство на Българската академия на науките „Проф. Марин Дринов“, с. 126–166.

Брага 2024б: *Брага, Т.* За някои палеографски особености на Берлинския дамаскин. – В: *Сборник с доклади от Петите годишни докторантски и постдокторантски четения*, София, За буквите – О писменехъ, с. 248–267.

Дёмина 1968, 1971, 1985: *Дёмина, Е. И.* Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII века. Т. 1 (1968), Т. 2 (1971), Т. 3 (1985). София, Издателство на Българската академия на науките.

Димитрова 1998: *Димитрова, М*. Към въпроса за новобългарските преводи на Дамаскиновите слова. – В: *Медиевистика и културна антропология.* София, Мнемозина, с. 442–451.

Димитрова 2008: *Димитрова, М.* Житието на Св. Димитър от Дамаскин Студит в два късни дамаскинарски сборника. – В: В. Вачкова, Цв. Степанов (съст.). *Omnia vincit amor. Юбилеен сборник на НГДЕК в чест на проф. Василка Тъпкова-Заимова.* София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 665–684.

Димитрова 2009: *Димитрова, М.* Книжнина през XVII в. Книжовници и средища. Дамаскинарска литература. – В: *История на българската средновековна литература.* Съст. А. Милтенова. София, Изток-Запад (2. изд. 2009), с. 727–740.

Димитрова, Бояджиев 2009: *Димитрова, М., А. Бояджиев.* Апокрифът за апостол Тома в късната дамаскинарска традиция. – Във: *Владетелят и светецът цар Иван Шишман*. Ч. 1–2. – *Годишник на Асоциация „Онгъл“.* Т. 8. София, Род, с. 238–260.

Караджова 1994: *Караджова, Д.* Котленският книжовен център през XVIII век. Пловдив, „Христо Г. Данов“.

Кочева 2012: *Кочева, А.* За народната основа на старобългарския език. София, Буквица.

Милетич 1923: *Милетич, Л.* Свищовски дамаскин. Новобългарски паметник от XVIII в. – *Български старини*, № 7.

Мирчева 1997: *Мирчева, Е.* Проблеми на установяването на книжноезиковата норма в новобългарските дамаскини от XVII в. – *Paleobulgarica*, № 3, с. 96–113.

Мирчева 2001: *Мирчева, Е.* Не-дамаскинови слова в новобългарските дамаскини от XVII век. ВеликоТърново, Фабер.

Мирчева 2014: *Мирчева, Е.* Библейските текстове в българските дамаскини – начин на употреба. – *Известия на Института за български език*, 27, София, Издателство на Българската академия на науките, с. 34–53.

Мичева 2015: *Мичева, В.* Картината на света в новобългарските дамаскини. София, ДиоМира.

Мичева 2016: *Мичева,* В. Диалектно и книжовно в езика на новобългарските дамаскини. – В: *Професор Иван Кочев – живот, отдаден на езикознанието.* София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 59–63.

Младенова 2008: *Младенова, О.* О версии Слова преподобного отца нашего Агапия в новоболгарском Берлинском дамаскине. – В: *Етнолингвистичка проучавања српског и других словенских језика у част академика Светлане Толстој, Пипер Предраг и Љубинко Раденковић* (уред.). Београд, САНУ/ Полиграф, с. 265–282.

Младенова 2011: *Младенова, О.* Нов поглед към взаимоотношенията на новобългарските дамаскини от XVII в. – В: Е. Мусакова, Е. Узунова (ред.). *Етрополската книжовна школа и българският XVII век*. София, НБКМ, с. 132–144.

Младенова, Велчева 2013: *Младенова, О., Б. Велчева.* Ловешки дамаскин. Новобългарски паметник от XVII век. София, НБКМ.

Младенова, Петкова, Узунова 2016: *Младенова, О., Н. Петкова, Е. Узунова.* От датировка на новобългарските дамаскини от IV група към хронология на книжовното средище *тогизи*. – В: А. Ангушева, М. Димитрова, М. Йовчева, М. Петрова-Танева, Д. Радославова (съст.). *Vis et sapientia: Studia in honorem Anisavae Miltenova. Нови извори, интерпретации и подходи в медиевистиката*. София, Боян Пенев, с. 440–455.

Наумов 1986: *Наумов, А.* Нови сведения за кирилски ръкописи в Полша (Берлинската сбирка в Краков). – *Palaeobulgarica,* X, № 1, с. 73–76.

Петканова-Тотева 1965: *Петканова-Тотева, Д.* Дамаскините в българската литература. София, Издателство на Българската академия н науките.

Радославова 2020: *Радославова, Д.* Българската книжнина от XVII век: центрове, книжовници, репертоар. София, „Боян Пенев“.

Страдомски, Брага 2025: *Страдомски, Я., Т. Брага.* Наблюдения върху приписките и водните знаци в Берлинския дамаскин. – *Palaeobulgarica*, № 2, с. 103–122.

Цонев 1923: *Цонев, Б.* Описание на славянските ръкописи в Софийската Народна библиотека. София, Държавна печатница.

Цонев 1937: *Цонев, Б.* Славянски ръкописи в Берлинската държавна библиотека. – В: *Сборник на Българската академия на науките, 31. Клон историко-филологичен и философско-обществен,* 17, с. 1–79.

Чарамелла 1996: *Чарамелла, Р.* Нови данни за Берлинския дамаскин. – *Palaeobulgarica,* 20, № 3, с. 120–129.

Gaskell 1995: *Gaskell, P. A New Introduction to Bibliography*. Oxford, Knoll Press.

Kuczyńska 2023: *Kuczyńska, M.* Żywot Paraskiewy-Petki Tyrnowskiej w Damaskinie Berlińskim. Aspekt genologiczny i tematyczny. – *Balcanica Posnaniensia*, XXX, pp. 137–152.

Needham 2010: *Needham, P. Tudor Books and Readers: Materiality and the Construction of Meaning*. Cambridge, Cambridge University Press.

Stradomski 2018: *Stradomski, J.* Zum Stand der Forschung an kirchenslawischen Handschriften aus den in der Jagiellonen-Bibliothek aufbewahrten Beständen der ehemaligen Preußischen Bibliothek. – In: M. Jaglarz, & K. Jaśtal (Eds.). *Bestände der ehemaligen Preußischen Staatsbibliothek zu Berlin in der Jagiellonen-Bibliothek: Geschichte und* Struktur. Berlin, Peter Lang, pp. 81–91.

Stradomski 2023: *Stradomski, J.* The Enduring Value of the Testimony Of Faith In the Story of the Forty Holy Martyrs of Sebaste in the Berlin Damaskin. – *Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU,* XIX*,* pp. 83–94.

REFERENCES

Angelov 1976: *Angelov, B.* Starobalgarski knizhovni sredishta. Adzhar (Svezhen), Karlovsko. Knizhovnata deynost na Avram yerey Dimitrievich. – *Izvestiya na NBKM*, 14 (20), s. 37–51.

Angusheva-Tihanova, Dimitrova 2013: *Angusheva-Tihanova, A., M. Dimitrova*. Samokov i borbata na Tsarkvata sreshtu baeneto i gadaeneto. – In: *Etnologiya na obshtuvaneto. Godishnik na Asotsiatsiya „Ongal“*, VII-12, s. 120–134.

Antonova-Vasileva, Garavalova 2016: *Antonova-Vasileva, L., Il. Garavalova*. Balgarskiyat ezik v istoricheski granitsi – razprostranenie prez vekovete i obuchenie v nastoyashteto. – *Balgarski ezik i literatura*, kn. 3, s. 315–321.

Braga 2023a: *Braga, T.* Odeskite damaskini ot sbirkata na V. I. Grigorovich. Balgarsko kulturnoistorichesko nasledstvo. Paleografiya. Kodikologiya. Datirovka. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite “Prof. Marin Drinov”.

Braga 2023b*: Braga, T.* Odeski damaskin N 39 (65) v balgarskata knizhovnoezikova i literaturna traditsiya. – *Palaeobulgarica*, XLVII, N 2, s. 63–90.

Braga 2023c: *Braga, T.* Belezhkite na balgarskite knizhovnitsi damaskinari – (bez) tsenen iztochnik za kulturnata i ezikovata istoriya. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”*, 36, s. 261–289.

Braga 2024a: *Braga, T.* Ambivalentniyat obraz na zhenata v Zhenskiya sbornik na Yosif Bradati. – In: *Stranitsi ot istoriyata na balgarskata knizhnina i ezik. Tekstove i prevodi*. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite “Prof. Marin Drinov”, s. 126–166.

Braga 2024b: *Braga, T.* Za nyakoi paleografski osobenosti na Berlinskiya damaskin. – In: *Sbornik s dokladi ot Petite godishni doktorantski i postdoktorantski cheteniya*, Sofia, Za bukvite – O pismeneha, s. 248–267.

Charamella 1996: *Charamella, R.* Novi danni za Berlinskiya damaskin. – *Palaeobulgarica*, 20, N 3, s. 120–129.

Demina 1968, 1971, 1985: *Demina, E. I.* Tikhonravovskii damaskin. Bolgarskii pamiatnik XVII veka. T. 1 (1968), T. 2 (1971), T. 3 (1985). Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.

Dimitrova 1998: *Dimitrova, M.* Kam vaprosa za novobalgarskite prevodi na Damaskinovite slova. – In: *Medievistika i kulturna antropologiya.* Sofia, Mnemozina, s. 442–451.

Dimitrova 2008*: Dimitrova, M.* Zhitieto na Sv. Dimitar ot Damaskin Studit v dva kasni damaskinarski sbornika. – In: V. Vachkova, Tsv. Stepanov (sast.). *Omnia vincit amor. Yubileen sbornik na NGDEK v chest na prof. Vasilka Tapkova-Zaimova*. Sofia, Universitetsko izddatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", s. 665–684.

Dimitrova 2009: *Dimitrova, M.* Knizhnina prez XVII v. Knizhovnitsi i sredishta. Damaskinarska literatura. – In: *Istoriya na balgarskata srednovekovna literatura*. Sast. A. Miltenova. Sofia, Iztok-Zapad (2. izd. 2009), s. 727–740.

Dimitrova, Boyadzhiev 2009: *Dimitrova, M., A. Boyadzhiev.* Apokrifat za apostol Toma v kasnata damaskinarska traditsiya. – In: *Vladetelyat i svetetsat tsar Ivan Shishman*. Ch. 1–2. – *Godishnik na Asotsiatsiya "Ongal"*. T. 8. Sofia, Rod, s. 238–260.

Karadzhova 1994: *Karadzhova, D.* Kotlenskiyat knizhoven tsentar prez XVIII vek. Plovdiv, "Hristo G. Danov".

Kuczyńska 2023: Kuczyńska, M. Żywot Paraskiewy-Petki Tyrnowskiej w Damaskinie Berlińskim. Aspekt genologiczny i tematyczny. – *Balcanica Posnaniensia*, XXX, pp. 137–152.

Kocheva 2012: *Kocheva, A.* Za narodnata osnova na starobalgarskiya ezik. Sofia, Bukvitsa.

Micheva 2015: *Micheva, V.* Kartinata na sveta v novobalgarskite damaskini. Sofia, DioMira.

Micheva 2016: *Micheva, V.* Dialektno i knizhovno v ezika na novobalgarskite damaskini. – In: *Profesor Ivan Kochev – zhivot, otdaden na ezikoznanieto.* Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, s. 59–63.

Miklas, Ščapov, Veder 1984: *Miklas, H., Ščapov, J. N., Veder.* The Slavic Manuscripts in the Federal Republic of Germany. – *Polata knigopisnaja*, N 9, s. 39–42.

Miletich1923: *Miletich, L.* Svishtovski damaskin. Novobalgarski pametnik ot XVIII v. – *Balgarski starini*, N 7.

Mircheva 1997: *Mircheva, E.* Problemi na ustanovyavaneto na knizhnoezikovata norma v novobalgarskite damaskini ot XVII v. – *Paleobulgarica*, N 3, s. 96–113.

Mircheva 2001: *Mircheva, E.* Ne-damaskinovi slova v novobalgarskite damaskini ot XVII vek. Veliko Tarnovo, Faber.

Mircheva 2014: *Mircheva, E.* Bibleyskite tekstove v balgarskite damaskini – nachin na upotreba. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, 27. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, s. 34–53.

Mladenova 2008: *Mladenova, O.* O versii Slova prepodobnogo ottsa nashego Agapiya v novobolgarskom Berlinskom damaskine. – In: *Etnolingvistichka prouchavnja srpskog i drugih slovenskih jezika u chast akademika Svetlane Tolstoj, Piper Predrag i Ljubinko Radenković* (ured.). Beograd, SANU/Poligraf, s. 265–282.

Mladenova 2011: *Mladenova, O.* Nov pogled kam vzaimootnosheniyata na novobalgarskite damaskini ot XVII v. – In: E. Musakova, E. Uzunova (red.). *Etropolskata knizhovna shkola i balgarskiyat XVII vek*. Sofia, NBKM, s. 132–144.

Mladenova, Velcheva 2013: *Mladenova, O., B. Velcheva*. Loveshki damaskin. Novobalgarski pametnik ot XVII vek. Sofia, NBKM.

Mladenova, Petkova, Uzunova 2016: *Mladenova, O., N. Petkova, E. Uzunova.* Ot datirovka na novobalgarskite damaskini ot IV grupa kam hronologiya na knizhovnoto sredishte *togizi.* – In: A. Angusheva, M. Dimitrova, M. Yovcheva, M. Petrova-Taneva, D. Radoslavova (sast.). *Vis et sapientia: Studia in honorem Anisavae Miltenova. Novi izvori, interpretatsii i podhodi v medievistikata.* Sofia, "Boyan Penev", s. 440–455.

Naumov 1986: *Naumov, A.* Novi svedeniya za kirilski rakopisi v Polsha (Berlinskata sbirka v Krakov). – *Palaeobulgarica*, X, N 1, s. 73–76.

Petkanova-Toteva 1965: *Petkanova-Toteva, D.* Damaskinite v balgarskata literatura. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.

Radoslavova 2020: *Radoslavova, D.* Balgarskata knizhnina ot XVII vek: tsentrove, knizhovnitsi, repertoar. Sofia, "Boyan Penev".

Stradomski 2018: *Stradomski, J.* Zum Stand der Forschung an kirchenslawischen Handschriften aus den in der Jagiellonen-Bibliothek aufbewahrten Beständen der ehemaligen Preußischen Bibliothek. – In: M. Jaglarz, & K. Jaśtal (Eds.). *Bestände der ehemaligen Preußischen Staatsbibliothek zu Berlin in der Jagiellonen-Bibliothek: Geschichte und* Struktur. Berlin, Peter Lang, s. 81–91.

Stradomski 2023: *Stradomski, J.* The Enduring Value of the Testimony Of Faith In the Story of the Forty Holy Martyrs of Sebaste in the Berlin Damaskin. – *Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU,* XIX, s. 83–94.

Stradomski, Braga 2025: *Stradomski, Ya., T. Braga.* Nablyudeniya varhu pripiskite i vodnite znatsi v Berlinskiya damaskin. – *Palaeobulgarica*, N 2, s. 103–122.

Tsonev 1923: *Tsonev, B.* Opisanie na slavyanskite rakopisi v Sofiyskata Narodna biblioteka. Sofia, Darzhavna pechatnitsa.

Tsonev 1937: *Tsonev, B.* Slavyanski rakopisi v Berlinskata darzhavna biblioteka. – In: *Sbornik na Balgarskata akademiya na naukite*, 31. Klon istoriko-filologichen i filosofsko-obshtestven, 17, s. 1–79.

Twardzik, Naumow 1987: *Twardzik, W., A. Naumow.* Berlińskie slavica w Bibliotece Jagiellońskiej. – *Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych,* XXIX, N 1–2, s. 101–102.

✉ *Гл. ас. д-р Татяна Брага*
Секция за история на българския език
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин"
при Българската академия на науките
бул. „Шипченски проход" 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Assist. Prof. Dr. Tatyana Braga*
Department of History of Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria